

VICTIMS AND CORPORATIONS

Implementation of Directive 2012/29/EU
for victims of corporate crimes and corporate violence

Strafbaar gedrag van bedrijven en schending van fysieke integriteit

Richtlijnen voor advocaten

November 2017

Deze richtlijnen voor advocaten ‘Strafbaar gedrag van bedrijven en schending van fysieke integriteit’ vormen één van de uitkomsten van het Europese project *Victims and Corporations. Implementation of Directive 2012/29/EU for Victims of Corporate Crimes and Corporate Violence*, gefinancierd door de programma’s ‘Rights, Equality and Citizenship’ en ‘Justice’ van de Europese Unie (agreement number – JUST/2014/JACC/VICT/7417).

Projectcoördinatie

Gabrio Forti (coördinator) en (in alfabetische volgorde) Stefania Giavazzi, Claudia Mazzucato, Arianna Visconti

Università Cattolica del Sacro Cuore , Centro Studi "Federico Stella" sulla Giustizia penale e la Politica criminale - “Federico Stella” Centre for Research on Criminal Justice and Policy

Project partners

Leuvens Instituut voor Criminologie, KU Leuven

Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht

Leden van de stuurgroep

Ivo Aertsen, Gabriele Della Morte, Marc Engelhart, Carolin Hillemanns, Katrien Lauwaert, Stefano Manacorda en Enrico Maria Mancuso

Website van het project

www.victimsandcorporations.eu

Dit document is gemaakt met de financiële steun van het Justice Programme van de Europese Unie. Enkel de auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van dit document. De inhoud van het document kan niet gebruikt worden om de visie van de Europese Commissie weer te geven.

Dit document is samengesteld door Katrien Lauwaert.

Leuvens Instituut voor Criminologie, Leuven, 2017

Copyright © 2017

This project is co-funded by
the Justice Programme
of the European Union

DANKWOORD

Deze *Richtlijnen voor advocaten* zijn tot stand gekomen dankzij de medewerking van velen.

Hierbij willen we onze dankbaarheid uitdrukken ten aanzien van de onderzoekers en begeleiders die in het kader van dit Europese project het theoretische en empirische werk hebben verricht dat aan de basis ligt van dit document: Ivo Aertsen, Gabriele Della Morte, Marc Engelhart, Gabrio Forti, Stefania Giavazzi, Carolin Hillemanns, Katrien Lauwaert, Stefano Manacorda, Enrico Maria Mancuso, Claudia Mazzucato, Alexandra Schenk en Arianna Visconti. Ook uitdrukkelijke dank aan onderzoeksassistenten Luc Boone en Nina Degel die het Belgische team ondersteunden.

Bovenal gaat onze dank naar alle slachtoffers die hun persoonlijke verhalen met ons deelden en naar de professionals die hun ervaring ter beschikking stelden in interviews en focusgroepen. Zonder hun medewerking zou het schrijven van deze *Richtlijnen* niet mogelijk zijn geweest.

ENGLISH SUMMARY

In the introduction (I.) the meaning of the EU Victims' Directive is discussed as well as the reasons for these Guidelines for lawyers of victims of corporate violence. Subsequently, the exact meaning of 'corporate violence' is explained on the basis of a definition and by describing a number of examples (II.). Thereafter the typical characteristics of victimisation of corporate violence are tackled as well as the damage that goes along with it and the many occurring needs of concerned victims (III.). Finally, a set of guidelines for lawyers is presented (IV.) with attention for the context in which lawyers operate in case of corporate violence, the specific issues with access to justice and the possibility for lawyers of enabling alternative or complementary strategies to meet the needs of clients that have become victims of corporate violence.

Inhoudstafel

Voorwoord	p. 6
I. Inleiding	p. 9
1. De Europese Slachtofferrichtlijn 2012	p. 9
2. Waarom deze richtlijnen?	p. 10
3. Structuur	
II. Wat is ‘bedrijfsgeweld’?	p. 12
III. Slachtofferschap als gevolg van bedrijfsgeweld: typische kenmerken, schade en noden van slachtoffers	p. 16
1. Slachtofferschap als gevolg van bedrijfsgeweld: typische kenmerken	p. 16
2. Schade veroorzaakt door bedrijfsgeweld	p. 20
3. Noden van slachtoffers van bedrijfsgeweld	p. 22
3.1. Erkenning	p. 22
3.2. Bescherming	p. 22
3.3. Informatie	p. 24
3.4. Ondersteuning	p. 25
IV. Richtlijnen voor advocaten	p. 26
1. De context waarin de advocaat van slachtoffers van bedrijfsgeweld werkt	p. 26
2. Problemen met toegang tot het recht	p. 30
3. Inschakeling van alternatieve of complementaire strategieën	p. 36

VOORWOORD

De Europese Richtlijn 29/2012/EU (verder: de Slachtofferrichtlijn) biedt een belangrijk nieuw perspectief voor de strafrechtssystemen in Europese landen: er wordt een reeks minimumnormen ingevoerd op het vlak van de rechten, de ondersteuning en de bescherming van slachtoffers van misdrijven. Participatiemogelijkheden voor slachtoffers in de strafprocedure worden uitgebreid, zonder evenwel de rechten van de dader te beknotten.

Binnen het toepassingsdomein van de Richtlijn en haar definitie van ‘slachtoffer’ is er een groep slachtoffers die nog grotendeels buiten het vizier is gebleven en wiens toegang tot de rechtspleging niet verzekerd is. Het betreft **slachtoffers van bedrijfscriminaliteit, in het bijzonder die van bedrijfsgeweld**. Hiermee wordt bedoeld de misdrijven die gepleegd worden door bedrijven in de uitvoering van hun legitieme activiteiten en die leiden tot schade aan de gezondheid, de integriteit of het leven van natuurlijke personen.

Eerder uitgevoerd onderzoek, waarvan de lezer een samenvatting kan vinden in een eerste rapport van dit project (*Rights of Victims, Challenges for Corporations*, December 2016: zie <http://www.victimsandcorporations.eu/publications/>), toont aan dat bedrijfsgeweld minstens even prevalent is als conventionele geweldscriminaliteit. Er zijn vele indicaties die wijzen op de uitgebreidheid en grensoverschrijdende aard van deze vorm van slachtofferschap. Bovendien kan verwacht worden dat het aantal slachtoffers van bedrijfsgeweld nog sterk zal toenemen in de toekomst, onder andere door de typisch lange incubatietijd van blootstelling aan schadelijke stoffen. Ook zal de complexiteit toenemen op het vlak van juridische vorderingen.

Het project ‘Victims and Corporations. Implementation of Directive 2012/29/EU for victims of corporate crimes and corporate violence’ richt zich op drie soorten slachtofferschap van bedrijven: milieumisdrijven, misdrijven inzake voedselveiligheid en misdrijven in de farmaceutische industrie.

In een eerste fase deden we uitgebreid literatuuronderzoek, scanden we nationale en Europese regelgeving en analyseerden we een aantal zogenaamde ‘leading cases’. De uitkomsten van deze analyses zijn neergelegd in een **Mid-term report** en een **Data collection of leading cases**. Verder bouwend op de resultaten van deze analyse werd een reeks van **interviews afgenomen en focusgroepen georganiseerd**, zowel met slachtoffers van bedrijfsgeweld als met andere personen die op professionele basis in aanraking komen met deze misdrijven en hun

slachtoffers. Deze interviews en focusgroepen leverden kostbare informatie op wat betreft de noden van slachtoffers van bedrijfsgeweld. Dit is onmisbare informatie om de delicate ‘**individuele beoordeling**’ van slachtoffers, die vervat ligt in **art. 22 van de Slachtofferrichtlijn 2012**, in de praktijk te brengen als een fundamentele opdracht in het werken met slachtoffers van criminaliteit. Ook het **werken op maat** dat in de Slachtofferrichtlijn centraal wordt gesteld is pas mogelijk indien we zicht krijgen op de noden van deze slachtoffers.

Omwille van de bijzondere gevoeligheid van de persoonlijke verhalen en omstandigheden van de slachtoffers werd een reeks van **ethische richtlijnen** ontwikkeld (door *Claudia Mazzucato*) om te garanderen dat interviews en focusgroepen werden uitgevoerd met een maximum aan respect voor de waardigheid, vrijheid, privacy en individuele noden van elke persoon. Er werd een reeks van **richtlijnen ontwikkeld voor interviews en focusgroepen** (door *Katrien Lauwaert en Claudia Mazzucato*), die als hulpmiddel dienden bij het uitvoeren van het empirisch onderzoek ‘in het veld’. Dit onderzoek resulteerde, na het analyseren van de verzamelde informatie (codeboom door *Katrien Lauwaert en Alexandra Schenk*), in drie nationale rapporten waarvan de uitkomsten de weerslag zijn van **26 individuele interviews** en **8 focusgroepen** uitgevoerd in **Italië** (rapport door *Stefania Giavazzi, Claudia Mazzucato en Arianna Visconti*; data codering door *Eliana Greco en Marta Lamanuzzi*; interviewer en focusgroep moderator *Claudia Mazzucato*; assistenten *Stefania Giavazzi, Alessandro Provera, Arianna Visconti*), **Duitsland** (interviews en focusgroepen, codering, analyse en rapportage door *Marc Engelhart, Carolin Hillemanns en Alexandra Schenk*) en **België** (interviews en focusgroepen, codering, analyse en rapportage door *Katrien Lauwaert*)¹. Onder de aan de interviews en focusgroepen deelnemende professionals waren er procureurs des Konings, rechters, advocaten, medewerkers van slachtofferhulp, medewerkers van het Schadefonds voor hulp aan slachtoffers van opzettelijke gewelddaden, bemiddelaars, artsen, een vertegenwoordiger van een niet-gouvernementele organisatie voor mensenrechten en een ombudsman. De teksten van de drie nationale rapporten zijn gebundeld en samengevat in een **Comprehensive report**. De inhoud werd ook deels omgezet en samengevat in een *Practical Guide* en vertaald naar een Nederlandstalige **Praktijkids**.

Ons empirisch onderzoek bevestigde dat slachtoffers van bedrijfsgeweld een bijzondere nood hebben om — citaat van art. 1 van de Richtlijn —

¹ De onderzoeksgroep dankt tevens de volgende personen voor hun hulp bij het transcriberen van de interviews en focusgroepen: Elena Agatensi, Davide Amato, Pierpaolo Astorina, Luc Boone, Davide Canzano, Nina Degel, Marina Di Lello, Eliana Greco, Carlo Novik, Alessandro Provera, Eliana Romanelli, Luca Schler, Marco Trinchieri en Mirijam Zubarev.

‘passende informatie, ondersteuning en bescherming [te] krijgen’, en om ‘aan de strafprocedure [te] kunnen deelnemen’. Ze verschijnen als een bijkomende categorie – samen met de meer ‘traditionele’ slachtoffers van familiaal geweld, misbruik, mensenhandel, terrorisme etc. – van **extreem kwetsbare individuen**, vaak mede als gevolg van een tekort aan (zowel publiek als persoonlijk) besef van hun slachtofferschap.

Verder bouwend op de *Praktijkids* en op gesprekken met experts en professionals, werden door de medewerkers van het project voor elk van de drie betrokken landen een reeks van **specifieke richtlijnen voor professionals en bedrijven** ontwikkeld, met als doel te voorzien in verdere, meer uitgewerkte tools om een effectieve implementatie van Richtlijn 2012/29/EU mogelijk te maken.

Het doel van onderhavige *Richtlijnen voor advocaten* is het verschaffen van een specifiek hulpmiddel voor advocaten die slachtoffers van bedrijfsgeweld moet bijstaan.

Alle hierboven vermelde geschreven uitkomsten van het project, alsook andere bijkomende informatie en producten, zijn te vinden op de website van het project: <http://www.victimsandcorporations.eu>

I.

INLEIDING

1. De Europese Slachtofferrichtlijn 2012

Richtlijn 2012/29/EU van 25 oktober 2012 tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten, de ondersteuning en de bescherming van slachtoffers van strafbare feiten en ter vervanging van Kaderbesluit 2001/220/JBZ (vanaf hier: de Slachtofferrichtlijn) vormt het uitgangspunt van de Richtlijnen ontwikkeld voor advocaten van slachtoffers van bedrijfs geweld.

De Slachtofferrichtlijn heeft tot doel ervoor te zorgen dat slachtoffers van strafbare feiten passende informatie, ondersteuning en bescherming krijgen en aan de strafprocedure kunnen deelnemen. Daarbij dienen slachtoffers op een respectvolle, tactvolle, geïndividualiseerde, professionele en niet-discriminerende manier worden erkend en bejegend in alle contacten met professionals (art. 1).

De Slachtofferrichtlijn bepaalt een aantal minimumnormen die gelden voor slachtoffers van misdrijven gepleegd in de Europese Unie en van toepassing zijn op strafprocedures gevoerd in de EU, los van de vraag of het slachtoffer een EU burger is of niet (preambule 12). Het is een bindend en afdwingbaar juridisch instrument.

Slachtoffer zijn eerst en vooral natuurlijke personen die als rechtstreeks gevolg van een strafbaar feit schade hebben geleden, met inbegrip van lichamelijke, geestelijke of emotionele schade of economisch nadeel. Maar ook familieleden van een persoon wiens overlijden rechtstreeks veroorzaakt is door een strafbaar feit en die schade hebben geleden als gevolg van het overlijden van die persoon, zijn slachtoffers in de Richtlijn (art. 2).

Eén van de voornaamste kenmerken van de Slachtofferrichtlijn is de keuze voor een **gepersonaliseerde benadering**. Op maat werken is echter pas mogelijk wanneer de professionals die met slachtoffers werken ook zicht krijgen op de specifieke kenmerken van het slachtofferschap en de noden van het betreffende slachtoffer. Daartoe bevat de Slachtofferrichtlijn de nieuwigheid dat een **individuele beoordeling** wordt vereist van de situatie van elk slachtoffer om specifieke beschermingsbehoeften te detecteren (art. 22). Deze aanpak onderkent dat elk slachtoffer kwetsbaar kan zijn, en niet enkel specifieke categorieën van slachtoffers (zoals kinderen, ouderen, etc.). Volgens de Slachtofferrichtlijn zou de individuele beoordeling niet

enkel rekening moeten houden met de **persoonlijke kenmerken van het slachtoffer**, maar ook met **de aard en de omstandigheden van het strafbare feit**. Er zou bijzondere aandacht moeten uitgaan naar slachtoffers die aanzienlijke schade hebben geleden als gevolg van de ernst van het strafbare feit en slachtoffers wier relatie met, en afhankelijkheid van, de dader hen bijzonder **kwetsbaar** maakt. De individuele beoordeling is daarom een essentiële voorafgaandelijke stap voor bevoegde autoriteiten (politiële en justitiële autoriteiten), slachtofferhulpdiensten, herstelrechtelijke diensten en andere professionals die omgaan met slachtoffers, zoals advocaten, om een geval-tot-geval aanpak en bescherming, bijstand en steun op maat te garanderen.

2. Waarom deze Richtlijnen ?

Deze Richtlijnen hebben als doel om **advocaten te ondersteunen in hun dagelijkse praktijk om een aanpak op maat te kunnen bieden bij gevallen van bedrijfsgeweld**. Tot op heden heeft deze groep niet de gepaste aandacht gekregen ondanks het feit dat de slachtoffers talrijk zijn, het slachtofferschap ernstig is en hun kwetsbaarheid groot omwille van hun specifieke situatie. De Slachtofferrichtlijn is van toepassing op alle slachtoffers van criminaliteit, dus ook op slachtoffers van bedrijfsgeweld. Toch **blijft deze groep** in de praktijk **onder de radar**. Niet alleen wordt deze groep vaak niet erkend als slachtoffer van criminaliteit, men ondervindt eveneens vele obstakels bij het uitoefenen van zijn rechten zoals die zijn uitgezet in de Richtlijn. Bovendien zijn de voorziene rechten in de Slachtofferrichtlijn niet altijd de beste optie om tegemoet te komen aan de noden van deze groep. De **collectieve en structurele dimensies van hun slachtofferschap**, bijvoorbeeld, vereisen eigenlijk dat professionals ‘out of the box’ denken en hun aanpak aanpassen om tot **werkelijk op maat gemaakte oplossingen** te komen.

We hopen dat een beter zicht op de ervaring van het slachtofferschap van deze groep en een betere kennis van hun noden en de obstakels die ze ondervinden, tot een toename zal leiden van de detectie en erkenning van slachtoffers van bedrijfsgeweld, en tot een algemene verbetering van de wijze waarop ze behandeld worden door professionals, en in dit geval door advocaten.

3. Structuur

Na deze inleiding (I.) wordt eerst toegelicht wat we met ‘bedrijfsgeweld’ precies bedoelen (II.) aan de hand van een definitie en de beschrijving van een aantal voorbeeldgevallen. Vervolgens komen de typische kenmerken

van slachtofferschap van bedrijfsgeweld aan bod alsook de schade die er mee gepaard gaat en de veel voorkomende noden van de betrokken slachtoffers (III.). Dan volgt een set van richtlijnen voor advocaten (IV.) met aandacht voor de context waarin de advocaten in geval van bedrijfsgeweld moeten opereren, de specifieke problemen met toegang tot het recht en de mogelijkheid tot inschakeling van alternatieve of complementaire strategieën om als advocaat tegemoet te komen aan de noden van cliënten die slachtoffer werden van bedrijfsgeweld.

II.

WAT IS 'BEDRIJFSGEWELD?'

Er is sprake van bedrijfsgeweld wanneer bedrijven in de loop van hun legale activiteiten misdrijven plegen die schade teweegbrengen aan de gezondheid, integriteit of het leven van natuurlijke personen.

Bijzondere voorbeelden van bedrijfsgeweld kunnen teruggevonden worden op het gebied van milieumisdrijven, productveiligheid, arbeidsomstandigheden en misdrijven in de farmaceutische industrie. Sommige gevallen waarbij plots veel schade wordt aangericht aan een grote groep mensen (zoals bij rampen) krijgen veel aandacht in de media en zijn daardoor goed publiekelijk bekend. Toch is het belangrijk om al de slachtoffers van minder gekende en gemediatiseerde gevallen, die mogelijk een kleinere groep vormen, niet te vergeten. Ze verdienen evenveel aandacht.

Enkele specieke voorbeelden kunnen helpen om de mogelijk scenarios te begrijpen:

- **Eternit:** Duizenden mensen liepen asbest gerelateerde ziektes op door Eternit, een asbestcement. De betrokken personen waren professionals die met asbest werkten, burgers die in de omgeving van asbestfabrieken leefden of personen die samenleefden met asbestarbeiders.
- **Rampen veroorzaakt door falen van technische onderdelen:** Meer dan honderd personen zijn overleden of verwond door een treinongeval dat te wijten was aan het technisch falen van een treinwiel.
- **Sluikstorten:** Een bedrijf dumpte schadelijk afval illegaal op een bestaande stortplaats; water- en grondvervuiling op grote schaal waren het gevolg. Medische tests van de lokale populatie wezen op zorgwekkende resultaten.
- **Thalidomide:** Een geneesmiddel dat aan zwangere vrouwen toegediend werd, veroorzaakte een aanzienlijke hoeveelheid misvormde pasgeborenen.
- **Bloedderivaten:** De besmetting van bloedproducten voor hemofiliepatiënten leidde tot de besmetting van een groot

aantal mensen met HIV en Hepatitis C en B.

- **Borstimplantaten:** Een bedrijf produceerde defecte borstimplantaten en verkocht deze aan duizenden vrouwen; hun gezondheid werd als gevolg geschaad.
- **Luchtvervuiling:** Een bedrijf dat milieureglementen schond, veroorzaakte aanzienlijke en langdurige geuroverlast voor de lokale bevolking.
- **Petrochemische besmetting:** De activiteiten van een petrochemische fabriek werden onderzocht wegens een mogelijk verband met kanker gerelateerde ziektes in de regio, en met betrekking tot milieuschade.
- **Fabrieksbrand:** Een textielfabriek in Azië dat voornamelijk textiel produceerde voor een Europese discountzaak, brandde af; veel mensen overleden; de verantwoordelijkheid van het Europese bedrijf werd onderzocht.

Wat meer uitleg bij enkele Belgische casussen:

- **Eternit – besmetting met asbest:** Het bedrijf Eternit, eigendom van één van de rijkste families in België, heeft gedurende tientallen jaren materialen geproduceerd op basis van asbest in Kapelle-op-den-Bos, een gemeente in Vlaanderen. Veel families waren, en zijn nog steeds, economisch afhankelijk van de fabriek die nog steeds actief is maar de productie van asbest heeft stilgelegd in 1998, slechts één jaar voordat het gebruik ervan illegaal werd. Eternit ontwikkelde al vroeg een internationale lobby voor het gebruik van asbest. De productie en het lobbyen voor asbest bleven gedurende een lange tijd verdergaan ondanks het bestaan van studies die aangetoond hadden dat asbest schadelijke gevolgen had voor de fabrieksarbeiders en hun gezinnen die in de buurt woonden. Het bedrijf richtte een privaat fonds op om werknemers en hun families die mesothelioom opgelopen hadden, een asbest gerelateerde dodelijke kanker, te compenseren. De werknemers moesten in ruil voor de financiële compensatie een vertrouwelijkheidsclausule tekenen en het was hen niet toegelaten juridische stappen tegen het bedrijf te ondernemen. De schadelijke effecten van asbest hebben een zeer lange latentieperiode die kan oplopen tot 40 jaar. In 2007 werd een nationaal asbest fonds opgericht om slachtoffers van mesothelioom en asbest compensatie te bieden. Er zijn zeer weinig rechtszaken (strafzaken of burgerrechtelijke rechtszaken) aangespannen tegen het bedrijf, ondanks het groeiend aantal sterftes gerelateerd aan asbestblootstelling. In de enige (burgerrechtelijke) rechtszaak die aangespannen werd tegen het bedrijf, werd het bedrijf veroordeeld tot het

betalen van een schadevergoeding van 250.000 euro aan het slachtoffer. In de lente van 2017 heeft het Hof van Beroep de veroordeling bevestigd, maar de te betalen schadevergoeding verlaagd tot 2500 euro.

- **Brand in sociale huisvesting in Bergen:** Een sociaal woningblok vatte vuur op 20 februari 2003 in de stad Bergen. De brand verspreidde zich zeer snel, er waren 26 gewonden en 7 personen kwamen om het leven. Een strafonderzoek werd gestart en de rechtszaak vond plaats in 2013. De sociale huisvestingsmaatschappij werd veroordeeld voor onopzettelijke doodslag als gevolg van een tekort aan voorzorgsmaatregelen. De sociale huisvestingsmaatschappij werkte in een milieu dat gekarakteriseerd was door een tekort aan organisatie en nam veiligheidskwesties niet serieus. De CEO en de voorzitter van het bestuur werden niet veroordeeld. De slachtoffers kregen een financiële schadevergoeding meer dan tien jaar nadat het drama plaatsvond.
- **Gasexplosie in Ghislenghien:** Op 30 juli 2004 veroorzaakte een onopzettelijke gaslek in een hoge druk gasleiding op een bouwplaats een enorme explosie in Ghislenghien. 24 personen kwamen onmiddellijk om het leven en 132 anderen raakten gewond. Het was de grootste technologische ramp ooit in België. Een strafproces vond plaats. 600 burgerlijke partijen waren betrokken. In eerste aanleg werden slechts 3 van de 14 personen schuldig bevonden. Ze werden alle 3 veroordeeld voor onopzettelijke doodslag. In beroep werden 8 van de 14 beschuldigde personen schuldig bevonden. Ze werden veroordeeld voor een gebrek aan zorgvuldigheid. Naast de strafrechtelijke procedures spanden slachtoffers ook burgerrechtelijke rechtszaken aan. De kwestie omtrent de financiële compensatie van de burgerlijke partijen was zeer complex. Tien jaar na de ramp zijn er nog steeds schadevergoedingszaken waar nog geen beslissend oordeel over geveld is. De gasexplosie van Ghislenghien kwam uitvoerig in de media aan bod en genoot sterke politieke aandacht. Een slachtoffervereniging werd opgericht en er werd een jaarlijkse herdenking georganiseerd op de plaats van het ongeval. Als een gevolg van de ramp van Ghislenghien werd een wet aangenomen volgens dewelke slachtoffers van technologische rampen vergoed worden voor geleden fysieke schade zonder dat ze moeten wachten totdat de verantwoordelijkheden bepaald worden in gerechtelijke procedures. Het vormde een antwoord op de klachten van vele slachtoffers die jaren hadden moeten wachten vooraleer ze een schadevergoeding ontvangen hadden. Een fonds werd opgericht om deze schadevergoeding mogelijk te maken. Verzekeringsbedrijven dragen bij aan het fonds en na de gerechtelijke procedures regelen ze onderling de verdeling van de schadevergoeding zoals door de rechtbank bepaald.

- **Treinongeval in Wetteren:** Een goederentrein ontspoorde in de nacht van 4 mei 2013 nabij Wetteren. Verschillende wagons die acrylonitril bevatten, vatten vuur. Eén slachtoffer stierf, ongeveer 100 personen werden opgenomen in het ziekenhuis met symptomen van vergiftiging en ongeveer 2000 personen moesten uit hun huizen geëvacueerd worden. De giftige inhoud van de treinwagons, gemengd met het gecontamineerde water dat gebruikt werd om het vuur te blussen, belandde in de riolering waardoor de omgeving rond de plaats van het treinongeval vervuild raakte. De verdampte acrylonitril drong door tot in de omstaande huizen. Een strafrechtelijk onderzoek werd opgestart.

III.

SLACHTOFFERSCHAP ALS GEVOLG VAN BEDRIJFSGEWELD: TYPISCHE KENMERKEN, SCHADE EN NODEN VAN SLACHTOFFERS

1. Slachtofferschap als gevolg van bedrijfsgeweld: typische kenmerken

Bepaalde kenmerken zijn typisch voor bedrijfsgeweld. Hieronder lijsten we er een aantal op. Niet alle kenmerken zijn van toepassing op elk geval van bedrijfsgeweld. Deze kenmerken beïnvloeden de slachtofferschapservaring van personen, hun noden en wat er verwacht wordt van professionals die met hen werken. Daarom is het belangrijk om **deze thema's voor ogen te houden** en om **actief na te gaan of ze aanwezig zijn** wanneer men de noden van slachtoffers van bedrijfscriminaliteit beoordeelt.

1.1. DE BEDRIJFSOVERTREDER: de dader is doorgaans niet een individu of een groep individuen, maar een bedrijf.

Hoewel ze zelden vermeld worden als specifieke groep van kwetsbare slachtoffers, is het duidelijk dat slachtoffers van bedrijfsgeweld bijzonder kwetsbaar zijn doordat de dader een bedrijf is. Dit wordt duidelijk op verschillende manieren:

- In het algemeen is de relatie tussen het bedrijf en het individu dat schade lijdt gekenmerkt door een **ongelijke machtsverhouding**. Dit is een facet dat niet mag onderschat worden. Het beïnvloedt ook het werk van de advocaat van de slachtoffers die zich proactief zal moeten inzetten wil hij dat machtsonevenwicht enigszins in balans brengen. Hoe dit kan, wordt verderop besproken.
- Er is meestal sprake van **ongelijkheid op het vlak van correcte informatie** wat betreft de situatie, namelijk over de feiten, de veroorzaakte schade en de risico's voor de toekomst.
- De mogelijkheid om juridische stappen te ondernemen ligt grotendeels in het voordeel van het bedrijf, dat veel **meer middelen** tot haar beschikking heeft.
- Er kan een verband van (niet enkel) economische afhankelijkheid zijn tussen het slachtoffer en het bedrijf.

- Een specifiek aspect van de complexiteit is gerelateerd aan de mogelijke multinationale aard van het bedrijf.
- Het slachtofferschap zelf kan over de landsgrenzen heen reiken.
- Er is vaak **gebrek aan een echte gesprekspartner**, aangezien er vaak geen identificeerbare individuele ‘schuldige’ is die door het slachtoffer kan aangesproken worden; hierdoor heeft het slachtoffer het gevoel dat het tegen een reusachtige, ondoorzichtige en onpersoonlijke organisatie strijdt.
- Vaak is er een structurele wederzijdse afhankelijkheid tussen de belangen van het bedrijf en de belangen van de (lokale of nationale) overheden en politiek.

1.2. GEBREK AAN ERKENNING: slachtoffers beseffen soms niet – of beseffen lange tijd niet – dat ze slachtoffer zijn en vaak worden ze door anderen niet erkend als slachtoffer.

Personen die lijden als gevolg van bedrijfsgeweld worden vaak niet onderkend als slachtoffers van criminaliteit door zichzelf, noch door professionals, noch door het brede publiek. De intrinsieke eigenschappen van bedrijfsgeweld verhinderen om het als criminaliteit te zien. Er zijn veel redenen voor dit fenomeen, zoals:

- **Onwetendheid:** de personen zelf zijn zich er soms niet van bewust dat ze slachtoffer geworden zijn.
- **Lange incubatietijd en onduidelijke oorzakelijke verbanden:** het slachtofferschap verschijnt lange tijd na de feiten of daden die het veroorzaakten, wat kan bijdragen tot een onduidelijke link met het schadelijk gedrag. Ook schaarse of nauwelijks bekende wetenschappelijke informatie over het schadeveroorzakende feit draagt bij tot een onduidelijk oorzakelijk verband.
- **Ondoorzichtige verantwoordelijkheid:** zowel de oorsprong van de schade als wie er voor verantwoordelijk is kan onduidelijk zijn.
- **Maatschappelijke overtuigingen:** bedrijven worden vandaag door de brede samenleving nog steeds niet gemakkelijk gezien als daders, zodat, zelfs als er schadeveroorzakend gedrag is, de feiten vaak niet beschouwd worden als een waar gebeurd misdrijf wanneer het gepleegd wordt door een bedrijf.
- **Indirecte schade:** doorgaans is de veroorzaakte schade niet interpersoonlijk of direct, maar eerder indirect en het gevolg van beslissingen – acties of vormen van verzuim – die genomen

werden door complexe organisaties.

- **Onvrijwillige schade:** de veroorzaakte schade is meestal het gevolg van beslissingen die niet genomen werden om opzettelijk schade te berokkenen, maar om winst te maken; daarom is het normaal dat slachtoffers en/of het brede publiek zich niet bewust zijn van het feit dat schade berokkend gedrag crimineel kan zijn.
- **Deelname door het slachtoffer:** wanneer de blootstelling aan de schade vrijwillig was, bijvoorbeeld door een bepaalde levensstijl of bezigheid, of door de keuze om gebruik te maken van een bepaald product, zullen mensen zich niet snel zelf als slachtoffers van criminaliteit definiëren.
- **Feitelijke complexiteit:** de mening van een expert is vaak nodig om anderen te kunnen overtuigen van de schade en het gedane kwaad.

1.3. COLLECTIEF SLACHTOFFERSCHAP: vaak zijn er vele slachtoffers, ook al zijn die niet altijd direct zichtbaar voor de professional die met een slachtoffer te maken krijgt.

Bedrijfsactiviteiten veroorzaken vaak schade aan veel mensen. Het slachtofferschap kan betrekking hebben op een lokale gemeenschap, of kan verspreid zijn over vele landen, of het kan plaatsvinden op een bepaalde plaats waar slachtoffers van zeer verschillende regio's samen komen op een bepaald moment. Slachtoffers kunnen schade oplopen door een plotse gebeurtenis of het slachtofferschap kan over de tijd heen uitgespreid zijn.

Ook al is het slachtofferschap het gevolg van dezelfde activiteiten/activiteit, kunnen de noden van slachtoffers sterk variëren.

1.4. GEACCUMULEERDE KWETSBAARHEDEN: vaak zijn er meerdere factoren van kwetsbaarheid samen aanwezig.

Slachtoffers van bedrijfsgeweld kunnen kwetsbaarheidsfactoren opstapelen door de volgende factoren:

- **De dader is een bedrijf:** de ongelijke machtsverhouding en de complexere situatie in vergelijking met conventionele misdrijven kan voor een verhoogde kwetsbaarheid van het slachtoffer

zorgen; dit slachtoffer kan gebonden zijn aan het overtredende bedrijf door een relatie van economische afhankelijkheid of een andere soort afhankelijkheid, zoals in het geval van slachtoffers van onveilige farmaceutische producten die gedwongen zijn om dezelfde soorten medicijnen te blijven gebruiken om levensbedreigende ziektes te bestrijden.

- **Omvang van de schade:** de schade die voortvloeit uit de overtreding kan zeer indringend zijn; ze kan niet enkel significante economische verliezen impliceren, maar ook een langdurig effect hebben op de gezondheid van het slachtoffer en/of zijn familieleden (ziekte, handicap, dood), wat een krachtige kwetsbaarheidsfactor uitmaakt.
- **De voorbeschikbaarheid van het slachtoffer of zijn persoonlijke kenmerken:** het kan voorvallen dat de slachtoffers – vóór hun slachtofferschap – al ernstig ziek waren (bv. hemofiliepatiënten), kansarm zijn (bv. huurders van sociale woningen), afhankelijk van het bedrijf voor hun werk (bv. asbestarbeiders) of in een situatie van uitbuiting zaten (bv. arbeiders in een textiel fabriek).
- **De omstandigheden van het misdrijf:** aangezien dit soort slachtofferschap vaak betrekking heeft op een belofte die omgebogen wordt naar een tragische misleiding, is het slachtofferschap nog harder te dragen (bv. een veelbelovend medicijn of een medische behandeling die uiteindelijk meer schade berokkenen). Wanneer het slachtoffer in dienst is bij het bedrijf voelt het slachtofferschap vaak aan als een schending van vertrouwen. Daarenboven, wanneer het slachtoffer actief deelnam aan de activiteiten die de schade veroorzaakten, wekt dit schuldgevoelens op (bv. het aankopen van schadeverwekkende producten, of gewerkt hebben in de fabriek die de schade veroorzaakt).

1.5. HOOG RISICO AAN VERDER SLACHTOFFERSCHAP: vaak is er risico op herhaald slachtofferschap en/of secundaire victimisatie.

Slachtoffers van bedrijfsgeweld zijn vaak blootgesteld aan voortdurend slachtofferschap: grond- en watervervuiling wordt niet ineens gezuiverd, defecte implantaten worden niet gemakkelijk verwijderd, mensen nemen schadelijke medicatie gedurende een bepaalde tijd voordat ze de schadelijkheid ervan ontdekken.

Deze voorbeelden tonen aan dat slachtofferschap een langere tijd kan duren vooraleer het ontdekt wordt; maar ook nadat het zichtbaar geworden is kan het verder duren door de onmogelijkheid om de oorzaak van de schade op korte termijn weg te nemen.

Secundaire victimisatie door verscheidene instituties is typisch wanneer de causale link tussen de bedrijfsactiviteit en de schade onduidelijk is, of wanneer de autoriteiten de situatie niet willen of kunnen aanpakken.

1.6. DE MOEILIKHEID OM HET SLACHTOFFERSCHAP ACHTER ZICH TE LATEN: slachtoffers moeten voor een lange tijd 'met het misdrijf leven', of zelfs voor de rest van hun leven.

Naast de verscheidene kenmerken die hierboven vermeld werden, zijn er bijkomende kenmerken van slachtofferschap van bedrijfsgeweld die ertoe kunnen leiden dat de moeilijkheid om het achter zich te laten verhoogd wordt. De voortdurende blootstelling aan risico's is een belangrijk voorbeeld. De slachtoffers kunnen nog steeds in niet-gezuiverde gebieden leven, of met HIV of asbest besmet zijn zonder dat de gerelateerde ziekte zich reeds ontwikkelde. Anders gezegd, voor bepaalde groepen van slachtoffers impliceert het slachtofferschap een permanent gevaar.

2. Schade veroorzaakt door bedrijfsgeweld

Net zoals voor andere ernstige misdrijven is de schade praktisch, fysiek, mentaal en emotioneel, economisch en sociaal. Deze soorten schade worden niet afzonderlijk ervaren maar gecombineerd of op elkaar volgend. Daarenboven is het typisch dat de schade een ruime hoeveelheid mensen bereikt en dat ze een korte of lange incubatietijd kent vooraleer ze zichtbaar wordt. Het geleden slachtofferschap wordt in het begin vaak niet als dusdanig waargenomen en de getroffen personen realiseren zich slechts zeer geleidelijk aan dat hun leed het gevolg kan zijn.

De **fysieke schade** stelt meestal het onmiddellijke effect van het bedrijfsgeweld voor, hoewel de incubatietijd lang kan zijn en de causale link moeilijk te maken. Zichtbare fysieke schade kan van de dood en permanente onbekwaamheden tot verwondingen en serieuze (zowel korte als lange termijn) gezondheidsschade reiken. Het kan zelfs schade aan de foetus of de pasgeborene omvatten. In sommige gevallen zijn de symptomen specifiek en moeilijk te diagnosticeren. In die gevallen is het gebruikelijk voor artsen, werkgevers of het informeel social network om ervan uit te gaan dat het voornamelijk een psychologische of psychosomatische toestand betreft (vb. fysieke gevolgen van het gebruik

van een houtbeschermingsmiddel; fysieke gevolgen van fracking; fysieke gevolgen van explosiefdetectoren die door luchthavenpersoneel gebruikt worden).

Economisch verlies en de emotionele en/of mentale problemen hebben meer de neiging een neveneffect te zijn. Deze indirecte gevolgen hoeven echter niet minder ernstig te zijn.

Vaak is het zo dat slachtoffers tijdelijk of permanent werkonbekwaam zijn, waardoor ze **financiële problemen** ervaren. Professionals benadrukken evenzeer de grote uitdaging voor slachtoffers die een familielid zijn kwijtgeraakt. Overlevende afhankelijke personen worden vaak geconfronteerd met ernstige problemen als ze de kostwinner van de familie verliezen. Niet enkel slachtoffers wiens familieleden overleden zijn in een ongeval of een ramp (vb. een treinongeval of een brand in een textielfabriek) ondervinden financiële en **psychologische problemen** (vb. trauma). In het geval van een Aziatische textielfabriek die afbrandde, ervaren ouders die afhankelijk waren van het inkomen van hun overleden zonen totale financiële en economische onzekerheid; de vrouwen moesten terugkeren naar hun eigen families, wat betekende dat ze werden blootgesteld aan de patriarchale structuur van de maatschappij.

De fysieke schade, de ervaring niet gehoord te worden in combinatie met uitgesloten te worden door het sociaal informeel netwerk en van andere belangrijke ruimtes zoals de werkplaats, veroorzaken enorme mentale en emotionele moeilijkheden. Veel slachtoffers ervaren abrupt veranderde levensomstandigheden, ze ondervinden vaak moeilijkheden om zich eraan aan te passen. Een toenemend scepticisme, angst en zelftwijfel zijn vaak voorkomende effecten waarmee slachtoffers te maken krijgen. Mentale stress wordt bovendien ontwikkeld door het feit dat slachtoffers soms hebben bijgedragen tot het schade berokkenend gedrag (vb. een met HIV besmet slachtoffer door hemofiliemedicatie droeg de ziekte onbewust over aan zijn partner, die uiteindelijk overleed).

Ook **sociale gevolgen** kunnen indringend zijn. Slachtofferschap zorgt voor spanningen binnen de relaties van de getroffen personen en kan leiden tot de ontbinding van families en andere informele netwerken: bijvoorbeeld, verscheidene huwelijken konden niet omgaan met de geboorte van een gehandicapt kind dat te wijten was aan een medicijn die de moeder had ingenomen. In sommige gevallen verliezen mensen sociale status: bijvoorbeeld, slachtoffers van een defectief medicijn gaven aan dat ze sociaal gestigmatiseerd werden omwille van de lichamelijke misvormingen waarmee ze geboren werden. Het sociale leven van zwaar verbrande slachtoffers was aanzienlijk gereduceerd omwille van hun lichamelijke verminkingen. In het geval van vervuiling worden ganse gemeenschappen

soms getroffen, zowel fysiek als emotioneel. In sommige gevallen werd het moeilijk of onmogelijk om het ouderschap aan te gaan, door de fysieke gevolgen van de schade en omdat de gezondheidstoestand van het slachtoffer als te precair beoordeeld werd om adoptie toe te staan.

3. Noden van slachtoffers van bedrijfsgeweld

De noden van slachtoffers van bedrijfsgeweld zijn divers. Het betreft noden aan informatie, praktische, medische, psychologische en juridische ondersteuning en financiële vergoeding. Deze noden zijn in de praktijk **vaak verweven** en maken deel uit van een meer fundamentele nood aan erkenning van onrechtmatig lijden en van menselijke waardigheid.

3.1. Erkenning

Erkend worden als slachtoffer vormt **de meest fundamentele nood** voor een aanzienlijk deel van slachtoffers van bedrijfsgeweld. Dit is adequaat vermeld in art. 1 lid 1 van de Richtlijn, welke vereist dat slachtoffers erkenning krijgen. Slachtoffers van bedrijfsgeweld benadrukken vaak dat ze zich niet erkend voelen, zowel door het bedrijf dat de schade heeft verwekt als door professionals, de publieke opinie, overheidsinstanties en soms zelfs door familieleden, burens en de lokale gemeenschap.

Een terugkerende situatie is de beperkte kennis omtrent het schade berokkenend gedrag en zijn gevolgen. Met andere woorden, de causale relatie tussen beide is in het begin niet steeds duidelijk en vereist een diepgaande technische kennis of is betwist. Dit komt bijvoorbeeld voor in de medische sector wanneer de schade veroorzaakt werd door medicijnen en andere vormen van behandeling, of wanneer de schade werd veroorzaakt door andere producten die gebruikt werden door consumenten, en evenzeer in gevallen van milieuvervuiling met negatieve gevolgen voor de menselijke gezondheid.

Dit gebrek aan kennis kan ernstig bijdragen aan een gebrek aan erkenning van het schade berokkenend gedrag en zijn effecten.

3.2. Bescherming

Art. 18 van de Richtlijn voorziet een recht op **bescherming voor slachtoffers en hun familieleden tegen secundaire en herhaalde victimisatie, tegen intimidatie en vergelding, onder andere door bescherming van hun privacy.**

Slachtoffers verwachten bescherming van de Staat, die er vaak niet in slaagde om hen in de eerste plaats te beschermen, en van het strafrechtssysteem dat vaak passief bleef ondanks de schade berokkend door de bedrijven. Het dient vermeld te worden dat dit bijdraagt tot de kwetsbaarheid en angst van slachtoffers (zie ook hierboven, §1.4).

Slachtoffers van bedrijfsgeweld geven voorbeelden van intimidatie en vergelding die ze zelf meemaakten: de schuld voor het ongeval wordt bij het slachtoffer gelegd, er worden onrechtmatige disciplinaire sancties genomen tegen het slachtoffer, professionele dekwalificatie door mensen onder hun niveau te laten werken, het afsluiten van een besmette fabriekssite zonder die eerst op te ruimen of te zuiveren.

Telkens als het slachtoffer in een afhankelijkheidsrelatie is met het bedrijf is blootstelling aan herhaald slachtofferschap haast vanzelfsprekend. Dit is bijvoorbeeld het geval bij werkgerelateerde verwondingen of aandoeningen, of wanneer de betrokkene om gezondheidsredenen genoodzaakt is om medicijnen en/of andere producten te blijven gebruiken die door dat bedrijf of gelijkaardige bedrijven worden geproduceerd, of wanneer het slachtoffer zichzelf niet uit aan een risicovolle context kan onttrekken, bijvoorbeeld wanneer men woont in een vervuilde omgeving.

Bescherming tegen herhaalde victimisatie en/of preventie van verdere schade wordt door slachtoffers van bedrijfsgeweld vermeld als een belangrijk aandachtspunt. Slachtoffers zien dit als een taak van de Staat en van andere regelgevende instanties. Slachtoffers vinden het belangrijk dat hun tragische ervaringen als les kunnen dienen, en ze droegen daarom in het verleden vaak bij tot institutionele initiatieven die bedoeld waren om andere gelijkaardige ervaringen te vermijden en het systeem te verbeteren. Dit was bijvoorbeeld het geval voor de wet die asbest verbood, of de nieuwe controleprotocollen voor bloeddonoren, voor de veranderingen in de productie van hemofilie gerelateerde medicijnen, voor de geboorte van een regelgevend agentschap om farmaceutische bedrijven te controleren, voor een wet die snelle vergoeding voor slachtoffers van technische rampen reguleert en voor de wet die het schadefonds voor slachtoffers oprichtte.

Professionals wijzen op de nood aan meer efficiënte uitwisseling van informatie tussen regelgevende instanties zodat ze beter risico's kunnen inschatten, tijdig waarschuwingssignalen kunnen opvangen en de nodige voorzorgen en beschermingsmaatregelen kunnen nemen.

Slachtoffers van bedrijfsgeweld verwachten bescherming van hun privacy, in het bijzonder tijdens gerechtelijke procedures die kunnen leiden tot het onthullen van zeer delicate informatie, voornamelijk (maar niet alleen) op

het vlak van de persoon zijn gezondheid. Het onthullen van een HIV infectie in een zaak over besmette hemofilie medicijnen bracht bijvoorbeeld een hoog risico op sociale stigmatisering met zich mee.

Sommige slachtoffers van bedrijfsgeweld hebben bescherming nodig, bijvoorbeeld tegen bedreigingen vanuit hun eigen gemeenschap wanneer ze niet geloofd worden, beschuldigd worden van kwaad te spreken over het bedrijf, of wanneer hun beroep of bezit onder vuur genomen wordt als gevolg van actie die tegen het bedrijf ondernomen werd.

3.3. Informatie

Het recht om informatie te ontvangen (art. 4 Richtlijn) is zeer belangrijk voor slachtoffers van bedrijfsgeweld. Dit is zo om **praktische redenen**, wanneer informatie nodig is om weloverwogen beslissingen te kunnen nemen wat betreft hun juridische opties en een effectieve **toegang tot het recht**, maar ook om **terug controle te krijgen** over hun leven en om beter te kunnen omgaan met hun ervaring.

Slachtoffers van bedrijfsgeweld hebben vaak in de eerste plaats nood aan correcte, volledige en verstaanbare **informatie over hun situatie**. Vaak betreft het informatie over hun gezondheidstoestand, hun vooruitzichten, mogelijke behandelingen, etc.

Slachtoffers van bedrijfsgeweld drukken over het algemeen een nood uit om volledige **informatie** te krijgen **over de feiten van het voorval**. Ze willen weten wat er precies gebeurd is en wie ervoor verantwoordelijk is. Dit maakt het mogelijk om het voorval achter zich te laten, maar wordt ook beschouwd als een noodzakelijke stap om gelijkaardige misdrijven in de toekomst te vermijden. Maar de etiologie van de schade zelf kan moeilijk te begrijpen zijn, en grote bedrijven hebben de middelen en de nodige rechtsbijstand om te voorkomen dat mensen te weten komen dat ze gevictimiseerd werden, om informatie over de feiten te verbergen, om hun verantwoordelijkheid te verbergen en om ingewikkelde verdedigingsstrategieën in te schakelen zodra ze verwickeld raken in een juridische procedure. De asymmetrie op het vlak van informatie is gigantisch.

Slachtoffers hebben nood aan correcte en verstaanbare **informatie over hun juridische opties** en de mogelijke gevolgen van die opties, ten einde het hen mogelijk te maken om actie te ondernemen en een weloverwogen beslissing te nemen, maar ook om geen onrealistische verwachtingen te wekken. De juridische aspecten van bedrijfsgeweld zijn vaak complex, en slachtoffers hebben hulp nodig voor het begrijpen van vaak cruciale maar

moeilijke kwesties.

Slachtoffers van bedrijfsgeweld hebben nood aan correcte en verstaanbare **informatie over mogelijke medische, psychologische en sociale ondersteuning** (zie hieronder) en over het hele spectrum van mogelijke financiële ondersteuning (sociale zekerheid, verzekeringen, schadefonds, juridische procedure tegen de dader, etc.). Het scala aan mogelijke remedies kan bijzonder complex en ondoorzichtig lijken in deze gevallen, waardoor extra aandacht moet besteed worden aan deze kwestie.

3.4. Ondersteuning

De voornaamste behoefte aan ondersteuning bestaat uit het **herstel van de fysieke en mentale gezondheid van slachtoffers en het behoud van hun financiële stabiliteit**. De grootste problemen van de slachtoffers betreffen overleving, medische zorg, sociale hulp, bescherming en preventie van toekomstige schade. Deze vormen ook belangrijke thema's binnen de Europese Richtlijn. Wanneer slachtoffers hun prioriteiten benoemen, komt de zoektocht naar gerechtigheid na bovengenoemde behoeften. Die worden noodzakelijker, essentiëler en 'praktischer' geacht.

Er is ook een grote behoefte aan **wederzijdse steun**, die nog sterker is bij gebrek aan toegang tot officiële ondersteuningskanalen. Slachtoffers kunnen zich eenzaam en verlaten voelen door de houding van de bestaande openbare instellingen.

Vanwege hun specifieke situatie zijn slachtoffers van bedrijfsgeweld vaak afhankelijk van **'externe' ondersteuning, naast of in de plaats van reguliere diensten**. Zoals we verder zullen zien, komen ze zelden in het officiële netwerk van slachtofferhulpdiensten terecht. Het gebeurt ook dat professionals die de slachtoffers zouden moeten beschermen, zoals dokters of lokale overheden, net in dienst zijn van het bedrijf of er sterke banden mee hebben, en hun ondersteuningsrol niet adequaat opnemen. Bij collectief slachtofferschap van sociaal kwetsbare groepen kunnen slachtoffers volledig afhankelijk zijn van de steun van pro-actieve en betrokken advocaten, vakbondsleden of niet-gouvernementele organisaties.

IV.

RICHTLIJNEN VOOR ADVOCATEN

In hun werk met slachtoffers van bedrijfsgeweld houden advocaten best rekening met de terugkerende ervaringen van slachtoffers van bedrijfsgeweld en van de juridische professionals die met hen werken. Net als de slachtoffers zelf, krijgen advocaten te maken met een hele reeks obstakels. Sommige daarvan kunnen omzeild worden door in de zaak de juiste juridische strategie te ontwikkelen, of door allianties aan te gaan, bijvoorbeeld met lotgenotenverenigingen of (buitenlandse) collega's die in gelijkaardige dossiers werken. Soms moet er echt 'out of the box' aan de slag gegaan worden, want de omstandigheden zijn a-typisch. Sommige belangrijke obstakels zijn structureel en vereisen beleids- en wetgevende beslissingen. Daar heeft de advocaat een signaalfunctie.

We gaan eerst in op de context waarin de advocaat aan de slag gaat, met aandacht voor de ongelijke publieke aandacht die zaken van bedrijfsgeweld krijgen, met alle gevolgen van dien, en de houding van het bedrijf als tegenpartij.

Daarna volgt een kort overzicht van de ervaringen met juridische procedures - vooral in een strafrechtelijke context - en van de ervaringen met schadefondsen.

Gegeven de vele moeilijkheden die met deze klassieke afhandelingen gepaard gaan, is het voor advocaten wellicht nuttig om, voor zover haalbaar, ook alternatieve en complementaire strategieën in te schakelen. Een beroep doen op aangegane engagementen van bedrijven inzake het respect voor de mensenrechten, of gevoerd beleid inzake verantwoord sociaal ondernemen is een eerste piste. Men kan ook een beroep doen op mechanismen voor dialoog, bijvoorbeeld in het kader van herstelrechtelijke praktijken. Verder kunnen advocaten hun strategie versterken door allianties aan te gaan met lotgenotenverenigingen en door gebruik te maken van de media.

1. De context waarin de advocaat van slachtoffers van bedrijfsgeweld werkt

1.1. Ongelijke publieke aandacht

Niet alle gevallen van bedrijfsgeweld kunnen rekenen op dezelfde publieke belangstelling. Zowel de overheid als de samenleving in haar geheel besteden veel meer aandacht aan voorvallen van plots, collectief en zichtbaar slachtofferschap.

Uit de slachtofferervaringen die we hebben verzameld, blijkt dat **de situatie van slachtoffers van rampen heel anders is dan andere situaties van slachtoffers van bedrijfsgeweld**. Onderscheidende kenmerken van de ramp zijn het plotselinge en zeer zichtbare karakter van de gebeurtenis en het collectief slachtofferschap zonder de intentie iemand schade toe te brengen.

Deze situaties trekken veel **(ondersteunende) media-aandacht en politieke welwillendheid** aan. De hele maatschappij voelt zich betrokken. Slachtoffers worden **onmiddellijk erkend** in hun slachtofferstatus en de situatie wordt aangepakt vanuit een brede lens. Het wordt als vanzelfsprekend beschouwd dat er een holistische aanpak nodig is. Interventies zijn gericht op medische, psychologische en praktische noden; grootschalige informatiesessies worden georganiseerd, juridische maatregelen worden genomen en ondersteund; er worden herdenkingsevenementen opgezet. Er wordt getracht het aanbod af te stemmen op de behoeften van de slachtoffers en er wordt centraal gecoördineerd. Politieke actoren interveniëren in het management van de situatie en het is voor hen belangrijk - ook met het oog op hun politieke reputatie - om aan het publiek te laten zien dat de situatie adequaat wordt aangepakt.

'Meer is mogelijk' voor deze slachtoffers en de intenties worden op korte tijd in de praktijk omgezet. **Deze ongelijke behandeling kan grote frustratie veroorzaken bij andere slachtoffers**, die net zoveel schade hebben geleden.

1.2. De houding van het bedrijf ten aanzien van de slachtoffers

Slachtoffers hebben de sterke wens dat iemand verantwoordelijkheid opneemt voor de schade die zij hebben geleden. Deze verwachting wordt niet vaak ingelost. De **houding van de betrokken bedrijven** lijkt sterk te worden **gedreven door mogelijke juridische (en financiële) gevolgen** voor het bedrijf en door reputatiebehartiging om **imagoschade te voorkomen**.

Dit zorgt voor een **genuanceerde houding in geval van duidelijk slachtofferschap en een duidelijke band met het bedrijf** (vaak situaties van plotseling, collectief slachtofferschap). In veel **andere gevallen** wordt de houding van het bedrijf door slachtoffers als een **negatieve** ervaring aangemerkt.

Voorbeelden van meer genuanceerde houdingen:

- op **vrijwillige basis een noodfonds opzetten** om de slachtoffers financieel te ondersteunen (wie uiteindelijk de kosten zal dragen, wordt soms later bepaald op basis van de uitkomst van de juridische procedures);

- een **schenking** doen om de slachtoffers financieel te ondersteunen;
- het publiekelijk aanbieden van **verontschuldigen**: in sommige gevallen werden publieke verontschuldigen aangeboden 15 of zelfs 50 jaar na de feiten en lang nadat de strafrechtelijke procedures werden afgesloten. Vanuit het oogpunt van de slachtoffers zouden dergelijke, laattijdige verontschuldiging niet zoveel betekenis meer hebben;
- toestemming geven om een **herinneringstuin/-plaats** te installeren **op het terrein van het bedrijf**;
- na een arbeidsongeval werkelijke inspanningen leveren om het **slachtoffer op het werk te reïntegreren**.

Voorbeelden van houdingen die als zeer pijnlijk worden ervaren, en die aanzienlijk bijdragen aan de angst van de slachtoffers:

- een **onverschillige houding** ten opzichte van de slachtoffers, waarbij (bijvoorbeeld) geen contactpersoon wordt aangeduid binnen het bedrijf;
- strikte **ontkenning** en voortdurende ontkenning van schadelijke effecten en/of van verantwoordelijkheid voor deze effecten;
- **slachtoffers de schuld geven**;
- gebruik maken van **onware of verkeerde informatie in public relations** strategieën of, meer algemeen, een manipulatieve houding;
- **slachtoffers** proberen te overhalen om **compensatieovereenkomsten** te aanvaarden. Die overeenkomsten bevatten soms vertrouwelijkheidsbedingen, zodat de slachtoffers niet kunnen praten over hun zaak of over de overeenkomst, of bedingen waarbij men het bedrijf vrijstelt van verantwoordelijkheid als voorwaarde voor een financiële regeling. Financiële regelingen en financiële compensatie worden vaak aangeduid als 'verachtelijke zaken' waar de slachtoffers mee om moeten gaan. De keuze tussen het aanvaarden van een financiële compensatie, dan wel vechten voor meer collectieve vormen van herstel en sanering (activering van sociale diensten of medische hulp, opkuis van vervuilde sites, enz.) veroorzaakt bij de slachtoffers ethische dilemma's alsook spanningen tussen slachtoffers en slachtofferverenigingen.
- aanvechten van strafrechtelijke of burgerlijke aansprakelijkheid in de rechtbank **gebruik makend van gespecialiseerde advocatenkantoren die onevenredig sterker** (en vaak agressiever) zijn dan de juridische steun die de slachtoffers zich kunnen veroorloven;

- **weigering om excuses aan te bieden;**
- **weigering van een gedenkteken** voor de slachtoffers op de plaats van het schadelijk gedrag.

1.3. De houding van overheidsinstanties

Een terugkerend probleem is **de nauwe onderlinge afhankelijkheid en de verweven belangen van bedrijven met de (lokale en/of nationale) politiek**. Economische belangen kunnen beletten dat bevoegde autoriteiten actie ondernemen, waardoor de bescherming van consumenten en bewoners wordt verwaarloosd. Politiek en politici worden vaak omschreven als te besluiteloos bij het optreden tegen bedrijven. Ze blijven **inactief** of stellen zich **bureaucratisch** op met weinig interesse in de mensen zelf. De Staat wordt vaak gezien als ‘in de tang van’ de bedrijven en niet in staat om het bedrijf de compensatie en financiële steun te laten betalen die de staat reeds aan de slachtoffers heeft verstrekt.

Zo vinden **slachtoffers dat politieke en reguleringsautoriteiten hun verantwoordelijkheden niet opnemen** bij het initiëren, financieren en uitvoeren van en het toezien op onderzoeken die beschuldigingen nagaan geuit aan het adres van bedrijven. Idem dito voor het verzamelen van zinvolle en betrouwbare gegevens, tenzij ze door burgerinitiatieven onder hoge publieke druk komen te staan. Vaak zorgt de druk van de slachtoffersverenigingen ervoor dat de overheid in beweging komt.

Bij plotseling, collectief en zichtbaar slachtofferschap daarentegen zien slachtoffers veel **politieke interesse en welwillendheid** om aan hun behoeften te voldoen. Dit zet dingen in gang, maar er zijn **ook nadelen** aan verbonden. Er worden soms uitzonderlijke maatregelen genomen die de gelijke behandeling van verschillende slachtoffergroepen bedreigen. Dat is een bittere pil om te slikken voor slachtoffers die even ernstig getroffen zijn maar in een minder gemediatiseerde zaak. Naarmate de tijd verstrijkt, verdwijnt de politieke interesse vaak en kunnen structurele veranderingen achterblijven. Sommige politici komen ook alleen tussen uit politiek winstbejag zonder enige oprechte gevoeligheid voor de situatie van de slachtoffers. Ook dit kan zorgen voor een pijnlijke ervaring.

Enkele **voorbeelden van negatieve ervaringen** gerapporteerd door de slachtoffers:

- politici nemen ostentatief deel aan herdenkingsgebeurtenissen, terwijl de slachtoffers zelf op de achterste rijen zitten;

- lokale politici weigeren te investeren in een door de slachtoffers gevraagd herdenkingsteken, maar houden wel een herdenkingsreceptie waarop zij de slachtoffers en hun familie vergeten uit te nodigen.

Aandacht van de hoogste autoriteiten van het land kan een enorme **symbolische erkenning bieden voor slachtoffers**. Maar evenzeer is publieke **appreciatie** vanwege de hoogste autoriteiten voor een **bedrijf dat zijn slachtoffers miskent**, bijvoorbeeld door een toespraak te geven op de honderdjarige viering van het bedrijf, **zeer teleurstellend** voor de slachtoffers.

2. Problemen met toegang tot het recht

Terwijl één van de leidende principes van de Europese Slachtofferrichtlijn is dat slachtoffers "voldoende toegang tot het recht moeten krijgen", blijkt dit voor slachtoffers van bedrijfsgeweld, vanwege de specifieke kenmerken van deze misdrijven, in de praktijk bijzonder moeilijk. Dit zien we zowel bij strafrechtelijke en bij civielrechtelijke procedures als wanneer slachtoffers een beroep wensen te doen op schadefondsen. Ook de voorwaarden waaronder slachtoffers een beroep kunnen op doen op rechtsbijstand, kan de toegang tot het recht bemoeilijken.

2.1. Strafprocedures

Gevallen van bedrijfsgeweld creëren enorme uitdagingen voor slachtoffers en hun advocaten, en voor het strafrechtstelsel.

- De vaak collectieve aard van het slachtofferschap vereist aangepaste methoden om grote groepen slachtoffers te informeren en hun **deelname aan het proces te organiseren**. Praktische problemen kunnen onder andere betrekking hebben op het voorzien in snelle berichtgeving zonder de privacy van slachtoffers te schenden, het organiseren van collectieve registratie als burgerlijke partij of benadeelde persoon en de aanwezigheid van grote groepen bij hoorzittingen. Op dit ogenblik is de accommodatie in de rechtbanken totaal onaangepast. Hoewel er in het verleden soms ad hoc oplossingen zijn gezocht (bij terechtzittingen omtrent gemiddeldiseerde rampen), zijn er andere gevallen waarbij de aanwezigheid van groepen slachtoffers bij de terechtzitting niet mogelijk gemaakt werd. Dit wordt door slachtoffers gevoeld als een pijnlijk gebrek aan erkenning door het strafrechtstelsel.
- Justitieprofessionals benadrukken de moeilijkheid van **tijdige en correcte identificatie en erkenning van slachtoffers van bedrijven**.

Dit is ondermeer te wijten aan wetenschappelijke onzekerheid over de feiten, lange latentietijden, laattijdige interventies door regulerende instanties en gebrek aan bewijs van oorzakelijk verband. Toch mag in het algemeen een meer actieve houding verwacht worden van bijvoorbeeld het parket om zaken van bedrijfsgeweld proactief aan te pakken. Te vaak zien we een afwachtende houding, hoewel de impact en schade van de feiten groot is alsook het aantal betrokken slachtoffers. Vanuit maatschappelijk oogpunt is dat moeilijk aanvaardbaar.

- De latentieperiode tussen feiten en zichtbare schade maakt dat **onderzoeken en strafprocedures lang na de schadelijke activiteiten plaatsvinden**. In tussentijd kunnen herinneringen vervaagd zijn; vaak willen mensen het verleden niet meer oprakelen of het bewijs kan verdwenen zijn. Als er te veel tijd tussen de feiten en de strafrechtelijke procedure zit, kan dit leiden tot vrijspraak of niet-vervolgung wegens verjaring van de feiten. Dit is voor slachtoffers moeilijk te begrijpen en te verteren. Het verjaringsprobleem bij lange latentieperiodes is een structureel probleem. Een wettelijke ingreep is eigenlijk vereist om tegemoet te komen aan deze specifieke problematiek van de (soms extreem) lange latentieperiode tussen de schadelijke activiteit en het tot stand komen van de schadelijke effecten.
- Een bijzondere uitdaging is het **bewijs van de feiten**, de schade en het oorzakelijk verband tussen beide. Hier is vaak zeer gespecialiseerde **wetenschappelijke expertise** voor nodig die ook een behoorlijke financiële last met zich meebrengt.
- In een context van hoge juridische en feitelijke techniciteit zijn **bedrijven in een gunstige positie**. Ze bezitten belangrijke informatie over wat er gebeurd is en hebben de mogelijkheid de beste advocaten en deskundigen aan te stellen. Het zelf kunnen aanstellen en betalen van deskundigen is een voordeel, omdat het bewijs van het oorzakelijk verband vaak afhangt van wetenschappelijke argumenten.
- Over het algemeen willen vele slachtoffers bijdragen aan het onderzoek en hun zeg doen tijdens de strafprocedure, zij het als getuige of als deelnemende partij. Een belangrijke reden hiervoor is de wens om te voorkomen dat de feiten zich zouden herhalen en om het schadelijke gedrag te stoppen. Op deze manier kunnen ze tenminste vermijden dat andere mensen gelijkaardige situaties moeten meemaken. Wat bij bedrijfsgeweld vereist is om herhaling van de feiten te voorkomen, overstijgt echter vaak de situatie van

een individuele overtreder; eerder gaat het om **structurele of systemische** veranderingen. Het strafrechtstelsel is slecht uitgerust om dat soort veranderingen te bewerkstelligen.

- De **blootstelling van slachtoffers en hun privacy** tijdens het strafrechtelijk onderzoek en tijdens openbare terechtzittingen wordt als problematisch ervaren. De bekendmaking van de persoonsgegevens en de onthulling van de persoonlijke geschiedenis van slachtoffers wordt vaak een negatief gevolg van de openbaarheid van het strafproces.

Voor slachtoffers gaapt er vaak een kloof tussen de **verwachtingen ten aanzien van het strafproces en de uitkomsten ervan**. Vanwege de vele bovengenoemde obstakels leveren strafrechtelijke procedures bijvoorbeeld vaak geen vergoeding op voor de slachtoffers, ondanks het geleverde bewijs van schade door het gepleegde misdrijf. **Slachtoffers** reageren met **grote teleurstelling**, onbegrip, **aanvaarding** (wanneer de negatieve uitkomst makkelijk voorspelbaar was), **wanhoop** of met een gevoel van **secundaire victimisering**. Het vertrouwen van de slachtoffers in het gehele strafrechtstelsel kan op die manier een flinke deuk krijgen.

In de praktijk zien we ook uiteenlopende strafrechtelijke uitkomsten voor zaken waarin slachtoffers nochtans worden getroffen door identiek bedrijfsgedrag met dezelfde gevolgen voor de menselijke gezondheid (zoals bijvoorbeeld bij asbestverwante ziekten). Deze **ongelijke behandeling** is voor slachtoffers moeilijk te begrijpen. Zij vragen om een uniform schadevergoedingsmodel waarin voor éénieder dezelfde criteria en regels worden toegepast.

Ondanks de vaak negatieve uitkomsten, geven sommige slachtoffers aan **dat de strafzaak toch belangrijke functies heeft**. De strafprocedure is een gelegenheid om de belangstelling en aandacht voor een zaak te verhogen. Het is een nuttig instrument om bewijs te verzamelen wanneer de slachtoffers over onvoldoende middelen beschikken om alleen door te gaan. Het is vaak de enige mogelijkheid om een vergoeding te vragen wanneer alle andere compensatiesystemen mislukken. Het is ook het enige kanaal dat leidt tot een openbare erkenning van verzoeken van slachtoffers. Meer dan op het verkrijgen van schadevergoeding zijn slachtoffers uit op **publieke vaststelling van de waarheid met erkenning van verantwoordelijkheden**.

Om **geen onjuiste verwachtingen te creëren** ten aanzien van strafrechtelijke procedures dienen slachtoffers goed op de hoogte gebracht te worden van al deze mogelijke knelpunten gerelateerd aan de strafrechtelijke behandeling van zaken van bedrijfsgeweld. Tegelijkertijd dienen de wetgever, justitieprofessionals en advocaten die in de dagdagelijkse praktijk

staan zich meer te bezinnen over de manier waarop ze aan (minstens een aantal van) die obstakels het hoofd kunnen bieden.

Daarnaast moeten alternatieve kanalen aangesproken worden om aan de noden van de slachtoffers tegemoet te komen. Naast de complementaire strategieën die we verderop bespreken, is het van belang dat ook advocaten hun cliënten informeren over de mogelijkheden die **slachtofferonthaal en slachtofferhulp** bieden op het vlak van **informatieverstrekking en praktische, juridische en emotionele bijstand**. Toegang tot slachtofferhulp is **niet afhankelijk van het indienen van een formele klacht** met betrekking tot een misdrijf. **Directe slachtoffers en hun familieleden** kunnen er terecht. Hoewel slachtofferzorg in België goed is uitgebouwd, vinden slachtoffers van bedrijfsgeweld moeilijk de weg naar deze diensten. De weinige gevallen van bedrijfsgeweld die er wel terecht komen, zo leerden we uit interviews en focus groepen, betreffen vooral rampen en arbeidsongevallen waar ook strafbare feiten mee gemoeid waren. Er zijn nochtans geen formele belemmeringen voor deze groep om gebruik te maken van slachtofferzorg. Het probleem is vooreerst dat slachtoffers van bedrijfsgeweld zichzelf niet snel als slachtoffers van criminaliteit definiëren. Daarnaast hebben diensten slachtofferzorg niet de neiging om hun aanbod te promoten bij deze groep slachtoffers. Bij externe communicatie wordt vaak de klassieke definitie van slachtoffers gebruikt, waarbij een natuurlijke persoon slachtoffer wordt van een andere natuurlijke persoon.

2.2. Burgerlijke procedures

Slachtoffers spannen burgerlijke procedures aan om diverse redenen. Ze beogen het veilig stellen van hun **financiële belangen** (vergoeding van materiële en immateriële schade, herstel of uitkeringen na uitdiensttreding), maar ze hopen ook dat gerechtigheid geschiedt. Zij willen dat **verantwoordelijkheid wordt toegewezen** en dat er voor de toekomst **structurele veranderingen plaatsvinden** (bijvoorbeeld betere arbeidsomstandigheden). In die zin zien ze hun inspanningen ook als een politiek statement. Burgerlijke procedures kennen echter **soortgelijke problemen als strafprocedures**, bijvoorbeeld met betrekking tot verjaringstermijnen, en een zware bewijslast. Bovendien blijken deze procedures **lang en duur** te zijn.

In gevallen van collectief slachtofferschap is het **ontbreken van de mogelijkheid tot een groepsvordering** een ander obstakel dat vaak door de slachtoffers wordt aangegeven.

2.3. Schadefondsen

Uit de hoger beschreven obstakels die slachtoffers van bedrijfsgeweld ontmoeten in hun zoeken naar gerechtigheid en compensatie, komen verschillende argumenten naar voor om **slachtoffers van bedrijfsgeweld tegemoet te komen** door middel van **collectieve schadefondsen**. Voor gewone burgers is het immers **moeilijk, duur en langdurig om een juridische procedure aan te spannen** tegen een bedrijf. Mogelijke bijkomende complicaties zijn het **internationale karakter van het bedrijf** en **bewijsproblemen** als gevolg van tegenstrijdige wetenschappelijke expertrapporten. Het is ook een situatie van **procesongelijkheid**. Het resultaat is onzeker en de schadevergoeding kan teleurstellend laag zijn. Bovendien is het vanuit politiek perspectief vaak zo dat de overheid niet doortastend optreedt tegen bedrijven die grote groepen mensen tewerkstellen en dus belangrijke economische spelers zijn. In een dergelijke context biedt een **collectief fonds** erkenning. Het zorgt ervoor dat slachtoffers (toch) een **vergoeding** krijgen en dit alles draagt – toch in zekere mate - bij tot **sociale vrede**.

België kent verschillende schadefondsen waarvan er enkele ook in de context van bedrijfsgeweld relevant zijn. Zoals de EU-wetgeving het voorschrijft (Richtlijn 2004/80/EG van de Raad van 29 april 2004 inzake de vergoeding van slachtoffers van misdrijven), beschikt België over een **nationaal schadefonds voor slachtoffers van opzettelijke gewelddaden**. Dit fonds is echter slecht gekend door **gebrek aan bekendmakingsinitiatieven**. Bovendien **maken bepaalde toelaatbaarheidsvoorwaarden de toegang van slachtoffers van bedrijfsgeweld op dit ogenblik bijzonder moeilijk**.

Problematische voorwaarden voor toelaatbaarheid zijn:

- **'een daad van geweld'** die op een zeer klassieke manier wordt begrepen, namelijk als fysiek geweld dat door één fysieke persoon wordt toegebracht aan een andere fysieke persoon;
- **'direct oorzakelijk verband'**, wat betekent dat de schade een direct gevolg van de handeling moet zijn. De hypothese van een bedrijf dat bepaalde activiteiten uitvoert, met of zonder intentie, en iemand anders die schade lijdt aan deze activiteiten, is al redelijk problematisch om in dit concept van directe causaliteit te passen.
- **'opzettelijkheid met betrekking tot de schade'**. Dit is waarschijnlijk het grootste obstakel voor slachtoffers van bedrijfsgeweld om toegang te krijgen tot het schadefonds voor slachtoffers van opzettelijk geweld. Deze voorwaarde vereist dat de dader de intentie

heeft om te schaden of te doden. Dit is in het kader van bedrijfsgeweld zelden het geval.

Andere factoren die op het eerste zicht misschien problematisch lijken, zijn **niet noodzakelijkerwijs een belemmering** om in aanmerking te komen voor het nationale schadefonds voor slachtoffers van bedrijfsgeweld aangezien het fonds oordeelt volgens de beginselen van redelijkheid en billijkheid:

- het feit dat de **dader een rechtspersoon is**;
- het **verstreken** zijn van de **verjaringstermijn**;
- **geen duidelijke strafrechtelijke kwalificatie** van de feiten;
- het **subsidiariteitsbeginsel** van het fonds.

Het is duidelijk dat bij het uittekenen van dit nationale schadefonds geen rekening is gehouden met de hypothese van een bedrijf/rechtspersoon als dader en collectief slachtofferschap. Aanpassingen aan het kader waarin het fonds werkt zijn nodig zodat het ook in deze maatschappelijke realiteit zijn functie kan waar maken als subsidiair compensatiesysteem voor slachtoffers die niet via andere wegen financieel vergoed kunnen worden.

Bij rampen wordt soms een ad hoc schadefonds of noodfonds opgericht.

Dat kan zeer nuttig zijn als zij de slachtoffers onmiddellijk helpen zonder te wachten op uitsluitel omtrent aansprakelijkheidskwesties die door middel van gerechtelijke procedures moeten worden beslecht. Casus per casus moet bekeken worden of een dergelijk noodfonds in het leven is geroepen.

Het **fonds voor beroepsziekten** kan relevant zijn.

Daarnaast wijzen we graag op het **asbestfonds**. Dat werd in 2007 in het leven geroepen na intensief lobbywerk van ABEVA, de lotgenotenvereniging van slachtoffers van asbest. Het fonds verschaft een maandelijkse vergoeding aan personen die kunnen aantonen dat ze lijden aan longvlieskanker (mesothelioom) of asbestose. Wanneer de persoon in kwestie sterft, wordt een forfaitair bedrag uitgekeerd aan de overlevende familieleden. Dit fonds was een hele stap vooruit voor slachtoffers van asbest. Desalniettemin zijn er ook negatieve kanten aan. Zo kunnen slachtoffers van asbest die andere ziektes ontwikkelen, zoals longkanker, niet bij het fonds terecht, ook al kunnen ze bewijzen dat de ziekte voorkomt uit het contact met asbest. Bovendien zit er een **immunitetsclausule** op het fonds: wie van het fonds gebruik maakt, doet **afstand van het recht om een strafrechtelijke of civiele procedure te starten**. Dit wordt ervaren als een onnodige beperking van de keuzevrijheid. Ten slotte wordt het asbestfonds gefinancierd door kleine bijdragen van alle Belgische werkgevers en niet in

de eerste plaats door het schadeverwekkende bedrijf. Dat is voor slachtoffers lastig. Zij zouden liever zien dat het betrokken bedrijf zijn verantwoordelijkheid opneemt: zich niet verschanst achter immuniteit en zelf compensatie financiert. Het stelt hen voor een **moreel dilemma**. Sommige slachtoffers geven aan dat hun weigering om een forfaitaire vergoeding te ontvangen een vorm van individueel 'protest' is tegen wat zij beschouwden als een poging van het bedrijf om 'ermee weg te komen' of om hen om te kopen.

2.4. Rechtsbijstand

Volgens de Europese slachtofferrichtlijn hebben slachtoffers toegang tot **rechtsbijstand** in strafzaken wanneer zij de status van 'partij' hebben. Hoe dit in de praktijk werkt (voorwaarden en procedurele regels) wordt bepaald door de nationale wetgeving (**artikel 13 Richtlijn**). Van de bevroegde juridische professionals hebben we begrepen dat **het verkrijgen van passende juridische bijstand ook in België een problematisch onderdeel is van de toegang tot het recht** voor slachtoffers van bedrijfs geweld.

Velen van hen zijn **economisch kwetsbaar**, zodat het sowieso lastig is om een advocaat in te huren. Bovendien zijn dit soort juridische zaken vaak **complex, duren ze jaren** en de **uitkomsten zijn zeer onzeker** door de complexiteit en door technische problemen (zie hoger). Slachtoffers nemen een groot financieel risico door naar de rechtbank te stappen. Dit probleem wordt niet opgelost door de particuliere verzekering van het slachtoffer, aangezien deze groep van kwetsbare mensen doorgaans geen particuliere verzekering aangaat voor juridische bijstand.

Ten slotte werkt **het mechanisme van pro deo advocaten niet goed in deze context**: de inkomensdrempel om een pro deo advocaat te verkrijgen is zeer laag en het tarief betaald aan de pro deo advocaat zelf laat geen kwaliteitsvolle ondersteuning toe in complexe en hardnekkige rechtszaken, zoals zaken van bedrijfs geweld vaak zijn.

3. Inschakeling van alternatieve of complementaire strategieën

3.1. Bedrijven aanspreken op sociaal verantwoord ondernemen

Sociaal verantwoord ondernemen is gebaseerd op de idee dat bedrijven deel uitmaken van onze samenleving en als dusdanig zich willen gedragen als verantwoordelijke 'burgers'. Het impliceert het engagement van bedrijven om de wet te respecteren en te voldoen aan bepaalde ethische

normen. Respect van de mensenrechten kan één onderdeel zijn van het engagement om sociaal verantwoord te ondernemen. Daarnaast ontwikkelen sociaal verantwoorde ondernemers ook – als een vorm van zelfregulering – beleid omtrent bijvoorbeeld veiligheid, management van mogelijke impact van de bedrijfsactiviteit op het milieu en mechanismen om om te gaan met incidenten en slachtofferschap door bedrijfsactiviteiten. Advocaten van slachtoffers kunnen de betrokken bedrijven aanspreken op deze engagementen. Het aanpakken van de schade, het vergoeden of anderzijds herstel verlenen aan het slachtoffer en het inzetten op preventie voor de toekomst zijn win-win strategieën voor het slachtoffer én het bedrijf. Het bedrijf kan reputatieschade voorkomen. Juridische procedures trekken immers vaak media aandacht, vergroten het conflict en kunnen een forum voor protest worden. Bovendien vernauwen juridische procedures het conflict; de manoeuvreerruimte in het zoeken naar mogelijke oplossingen wordt veel kleiner. Bedrijven hebben er alle belang bij om tijdig in dialoog te gaan met slachtoffers van hun bedrijfsactiviteit. Veel meer daarover is te vinden in de **'Guidelines for corporations. Preventing victimisation and dealing with victims of corporate violence'**, een andere set van richtlijnen, die te vinden is op <http://www.victimsandcorporations.eu/publications/>.

3.2. Toegang tot bemiddeling, ombudspersonen of arbitrage

In dialoog treden met het schadeverwekkende bedrijf is ook mogelijk via herstelrechtelijke processen zoals slachtoffer-daderbemiddeling. De Europese Slachtofferrichtlijn stelt dat herstelrechtelijke praktijken zeer nuttig kunnen zijn voor het slachtoffer (preambule, 46). Bij **bemiddeling tussen slachtoffers en daders** in België zijn gevallen van bedrijfsgeweld op dit ogenblik nog zeldzaam. Dit is zowel het geval voor herstelbemiddeling, georganiseerd parallel aan de strafprocedure, als voor bemiddeling in strafzaken, waarbinnen slachtoffer-daderbemiddeling georganiseerd wordt als diversiemechanisme binnen de strafrechtelijke procedure.

Formeel zijn er nochtans geen criteria die bedrijfsgeweld uitsluiten van bemiddeling.

Herstelbemiddeling (art. 553-554 Sv.) is direct toegankelijk voor de partijen zelf. Professionele bemiddelaars van een onafhankelijke niet-gouvernementele organisatie begeleiden de bemiddeling die parallel loopt aan de strafprocedure. Geen enkel type feiten of dader wordt uitgesloten. Bij herstelbemiddeling betreft een standaardbemiddeling een conflict tussen twee natuurlijke personen. Een bemiddeling met een rechtspersoon als dader is eerder zeldzaam. Af en toe komen wel conflicten met

rechtspersonen als slachtoffer in bemiddeling terecht. Dat is het bijvoorbeeld het geval bij diefstal of overvallen met geweld.

Bemiddeling in strafzaken (art. 216ter Sv.) is een diversiemechanisme, dat er voor zorgt dat minder ernstige zaken afgehandeld kunnen worden door het openbaar ministerie. De bemiddeling wordt aangeboden door het parket en begeleid door justitieassistenten die nauw samenwerken met het openbaar ministerie. Wanneer het gaat over diversiemechanismen worden bedrijven echter eerder benaderd met een voorstel tot transactie. In dat geval betaalt het bedrijf een som geld aan de staat en in ruil zal de zaak niet voor de rechtbank verschijnen.

Bemiddelaars zien gevallen van bedrijfsgeweld als potentiële gevallen voor bemiddeling. Het is een onontgonnen terrein waarin bemiddeling zinvol is en zelfs heel interessant kan zijn omdat deze zaken gepaard gaan met boosheid, veel vragen, sterke emoties en behoefte aan communicatie, erkenning en herstel. Bemiddelaars zien geen grote obstakels. De belangrijkste principes van bemiddeling zouden kunnen worden gehandhaafd. Bepaalde kenmerken van bedrijfsgeweld vereisen wel specifieke aandacht of maken dat men best minder gekende/gebruikte herstelrechtelijke methodieken inschakelt. Zo moet goed bekeken worden of er een minimale erkenning van de feiten is en wie er best rond de tafel bemiddelingstafel komt te zitten. Verder vraagt het vaak bestaande machtsonevenwicht tussen het bedrijf en de slachtoffers extra aandacht.

Sommige bedrijven hebben een ombudsman. Het gebeurt dat bij belangrijke gevallen van collectief bedrijfsgeweld (bijvoorbeeld treinongevallen) een ombudsman wordt geïnstalleerd binnen het bedrijf om tussen de slachtoffers en het bedrijf te bemiddelen. In een onderzochte casus bleef de ombudsman jarenlang aan boord en werd ook de contactpersoon voor de slachtoffers van nieuwe ongevallen. Hoewel de ombudsman door het bedrijf werd gekozen, wat in termen van bemiddeling enigszins ongunstig lijkt, biedt het een **permanente contactpersoon** voor de slachtoffers, wat in elk geval betekent dat er een identificeerbare persoon is via dewelke men het bedrijf kan aanspreken.

In een ander geval in ons onderzoek werd gebruik gemaakt van **arbitrage** (bij toenemende conflicten tussen olie- en gasbedrijven en personen die door aardbevingen werden getroffen in de regio waar fracking plaats vond). Deze arbitrages bieden slachtoffers en bedrijven de **gelegenheid** om tot een **buitengerechtelijke beslissing** te komen, indien een rechtstreekse overeenkomst tussen de partijen niet lukt. Dergelijke arbitrageformules zouden ook in andere contexten geschikt kunnen zijn en de toegang van slachtoffers tot het recht kunnen vergemakkelijken.

3.3. Steun van de media

De **media kunnen krachtige bondgenoten zijn** voor slachtoffers om de aandacht te vestigen op hun toestand en om actie uit te lokken vanwege de (gerechtelijke en politieke) overheden of de betrokken bedrijven.

Enkele **voorbeelden**:

- Een **documentaire film** leidde tot de aanzienlijke **verhoging van de maandelijkse vergoeding** die slachtoffers van Thalidomide ontvingen, nadat het bedrijf eerst geprobeerd had om de uitzending van de film te verhinderen.
- Een **stil gevallen strafprocedure** werd **opnieuw geactiveerd** als gevolg van **verklaringen afgelegd door een informele slachtoffervereniging** met de steun van een advocaat en op het publieke forum gebracht door de pers (in het geval van een openbare woningbrand).
- Wanneer burgers een slachtoffervereniging contacteerden **over een plaats waar er sprake was van een alarmerende aanwezigheid van asbest**, organiseerde de vereniging een veldbezoek en nodigde daarbij de pers uit. **De publieke bekendmaking van de zaak via de media** heeft ervoor gezorgd dat er **actie werd ondernomen** door degenen die verantwoordelijk waren. Dit gebeurde in verscheidene gevallen bij de aanwezigheid van asbest in sociale woonblokken.

Het tegendeel is echter soms ook waar. Slachtoffers kunnen aanzienlijk **lijden** onder gebrek aan interesse van de media en/of **oppervlakkige en sensationele berichtgeving**. De lokale pers wil vaak geen kritiek geven op machtige lokale bedrijven, die grote sommen belastingen betalen en veel werkgelegenheid bieden. Soms verstrekken de media geen volledig relaas van oorzaken en effecten, maar zijn ze meer geïnteresseerd in triestige en sensationele verhalen van mensen.

3.4. Samenwerken met lotgenotenverenigingen en collega-advocaten in binnen- en buitenland

In veel gevallen van bedrijfsgeweld met collectief slachtofferschap worden informele of formele slachtofferverenigingen opgericht. **Slachtoffers voelen de noodzaak** om samen te komen om **om te gaan met de gevolgen** van de veelzijdige schade en het economisch verlies dat wordt veroorzaakt door het bedrijfsgeweld. Samen staan ze ook sterker met betrekking tot de complexe (en vaak niet succesvolle) weg om aanspraak te maken op vergoeding, toegang te krijgen tot het recht en tot bescherming tegen toekomstig, herhaald slachtofferschap.

Slachtofferverenigingen kunnen een zeer belangrijke rol spelen in:

- het geven van **erkenning** aan individuele slachtoffers;
- het verbinden van slachtoffers en het organiseren van **wederzijdse steun**;
- **het geven van praktisch en dagelijks advies** met betrekking tot bijvoorbeeld rechtsbijstand, financiële compensatie, medische hulp en psychologische of emotionele ondersteuning;
- het uitwerken van een **gemeenschappelijke aanpak** ten aanzien van de bedrijven, de autoriteiten en de publieke opinie;
- het verkrijgen van **publieke erkenning** voor die specifieke groep slachtoffers;
- **het initiëren van 'politieke' acties**, die kunnen leiden tot structurele veranderingen die herhaling van slachtofferschap voorkomen, bijvoorbeeld door de goedkeuring van wetten die schadelijke producten of stoffen verbieden;
- **het nemen van initiatieven** die leiden tot wetten die **vergoeding** voorzien voor de slachtoffers;
- het **ondersteunen** en organiseren van **deelname aan strafprocedures**.

Lotgenotenverenigingen hebben advocaten nodig om hun standpunten te vertolken op juridische fora, om hen juridisch te informeren en om hen in hun juridische acties bij te staan. Omgekeerd kan het werk van lotgenotenverenigingen het werk van de advocaat krachtig ondersteunen, onder andere via het identificeren en mobiliseren van lotgenoten, het ruchtbaarheid geven aan de zaak via de pers en het verzamelen van informatie.

In het geval van asbest benadrukken betrokken advocaten **het belang van het internationale netwerk van lotgenotenverenigingen en hun advocaten**. Het gezamenlijk verzamelen en uitwisselen van informatie over de feiten, over wetenschappelijk onderzoek rond asbest en over aangerichte en nog steeds aanwezige schade heeft hun positie ten aanzien van de machtige asbestbedrijven aanzienlijk versterkt. Zij stellen dat met het bestaande machtsonevenwicht bewust en proactief moet omgegaan worden om enigszins tegenmacht te kunnen bieden. In dat kader wordt gewezen op het nut van het creëren van **lokale, interdisciplinaire fora van professionals die met een bepaalde problematiek van bedrijfsgeweld te maken krijgen**

(advocaten, slachtofferhulpverleners, medische professionals, journalisten, ...).